

MATEI BASARAB ȘI EPOCA SA

BOGDAN TEODORESCU

În galeria marilor personalități politice care au ilustrat istoria noastră medievală, Matei Basarab ocupă un loc aparte atât prin viața cât și prin opera sa. Descendent scăpat al unei vechi, bogate și altădată atotputernice familii boierești¹, el trăiește pînă spre anii tîrzii ai maturității într-un anonim aproape complet. O moștenire, o căsătorie², cîteva afaceri funciare modeste, o carieră dregătorească lipsită de strălucire³, iată cîteva lumini care abia dacă pot risipi ici-colo întunericul care-i acoperă biografia, pentru ca, într-un moment fast al vieții sale și al Țării, fără a avea într-un mod dovedit vreo experiență politică, să preia frinele puterii cu o autoritate ce nu se va dezminți pînă la moarte. Va smulge recunoașterea celor din rindul cărora se ridicase și mai apoi a puterii suzerane, care-l acceptă din oportunitate, spre a sîrși prin a-i acorda domnia pe viață.

Ordinea și stabilitatea în sensul intereselor de clasă ale marii boierimi autohtone, consolidarea instituțiilor feudale, inclusiv prin acțiuni de reformă, mari inițiative culturale, ridicarea unui număr impresionant de lăcașuri bisericești se completează fericit cu rezistența activă la toate încercările Porții de a modifica statutul politico-juridic al Țărilor Române, într-o domnie care se înscrise printre cele mai lungi din întreaga istorie a Valahiei. Personalitatea excepțională de care se leagă toate aceste înfăptuiri s-a ivit ca întotdeauna în lunga și atât de frămîntată noastră istorie, în momentul în care societatea românească însăși în efortul de a-și conserva autonomia și integritatea, a zămislit-o.

Prin voința sa și a clasei din care provenea, Matei Basarab s-a așezat deci în marea serie voievodală deschisă de Mihai Viteazul și Radu Șerban care i-au fost cunoscuți, pe care probabil i-a slujit și la exemplul cărora a meditat. El precede pe Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, ultimul fiind succesorul său și în linie familială.

Prilej de fertilă meditație, fiecare generație de istorici a luminat o anumită dimensiune a personalității marelui voievod în concordanță deplină cu adevărul istoric fundamental al timpului în care se produce receptarea. Mai simplu

---

¹ Matei Basarab era fiul lui Danciu din Brîncoveni, mare dregător sub Petru Cercel, Ștefan Surdul, Alexandru cel Rău și Mihai Viteazul și al Stancăi din Hotărani. În linie paternă voievodul de la 1632 descindea din Craiovești prin străbunica sa Marga, sora lui Neagoe Basarab, precum și din boierii din Izvorani. (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971, p. 49).

² Probabil după 1615 el va lua de soție pe Elina, fiica lui Radu Năsturel, mare logofăt (vezi P. V. Năsturel, *Genealoșia Năstureștilor, Elena Doamna în „Revista de Istorie, Arheologie și Folclor“*, vol. XII, partea I-a, 1911, p. 7—30).

³ Cea mai înaltă funcție deținută în anii premergători domniei a fost cea de agă (18 martie 1628 — înainte de 1 oct. 1628). Într-un act din 13 martie 1635 („*Romano slavica* XI, 1965, p. 353) declară fără echivoc „însumi am fost domnia mea mare boier, mare agă“).

spus, coexistă în istoriografia noastră, în mod fericit, mai mulți Matei Basarab absolut complementari; cercetătorului contemporan îi revine misiunea de a adăugi imaginea sa.

Astfel A. D. Xenopol i-a consacrat trei capitole în a sa *Istorie a românilor din Dacia Traiană* în care sînt trecute în revistă istoria politică, istoria culturală și așezămintele juridice ale acestei domnii, e drept, mereu privită alături de „pendantul“ ei moldovean, Vașile Lupu⁴. Înnașcuți în consecința unor „mișcări naționale făcute de boieri și de popor în contra grecilor“ ambii sfîrșesc prin a se plasa către aceștia din urmă, căci dacă domnia putea fi obținută prin combaterea lor, „păstrată nu putea fi în niciun chip fără sprijinul lor cel atotputernic la Constantinopole“. Spre a-și atinge acest obiectiv Matei va sfîrși prin a încredința dregătorii importante „grecilor“ nu fără însă a recurge la stratageme complicate pentru a adormi vigilența „naționalilor“ care-l aduseseră la tron. În această cheie este interpretată, de pildă, îndepărtarea de la vistierie a lui Stroe Leurdeanu și înlocuirea lui cu Ghinea Țucală, după un presupus furt din banii haraciului.

De o atenție deosebită se bucură dezvoltarea culturală, studiată în strînsă legătură cu situația politică și economică a Țării Românești. În context s-a evidențiat introducerea limbii române în biserică, explicată însă prin „surparea slavonismului de grecism“. „Nemaigăsindu-se îndestui preoți cunoscători de limbă slavonă și acei ce cunoșteau limba grecească nevrînd să se coboare în popor, trebui să recurgă la limba română“. În fine vorbindu-se despre așezămintele juridice se evidențiază „unirea intelectuală“ săvîrșită sub Matei Basarab și Vasile Lupu, preambulul unirii depline încă neînfăptuită la sfîrșitul secolului XIX — cînd apărea această lucrare.

Pare curios că în vasta bibliografie a lui N. Iorga lucrările explicit destinate lui Matei Basarab sînt puține. Totuși documente referitoare la domnia sa a risipit numeroase în *Acte și fragmente*, în *Documentele Hurmuzaki* în al cărui vol. XV, partea a II-a, au fost cuprinse *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene*, în *Studii și Documente* vol. IV⁵, iar în marile sinteze epoca sa a fost cuprinzător reflectată. Astfel *Istoria armatei românești* i-a prezentat bătăliile⁶, *Istoria industriei* inițiativele economice⁷, cele culturale și-au găsit locul în *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*⁸ sau în *Histoire de l'art roumain ancien* din 1922. Răscoala seimenilor a prilejuit o cercetare în 1910, asemeni tipărirea unui Triod-Penticostar de către Doamna Elena, descoperită ca patroană literară în 1932⁹. Epoca lui Matei își găsește locul în al VI-lea volum al sintezei sale de istorie a românilor¹⁰ și se desfășoară sub semnul monarhiei inaugurate de

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, vol. VII, Buc., 1929, p. 9—146.

⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, II, III, Buc., 1895, 1896, 1897; colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XV, partea a II-a (1601—1825), Buc., 1913; precum și *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV; *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, *Portrete și Izvoade*, Buc., 1902.

⁶ *Istoria armatei românești*, vol. II, Buc., 1919, cap. III și IV.

⁷ *Istoria industriei la români*, Buc., 1927, cap. VI.

⁸ *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Buc. 1904, introducere la *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII.

⁹ *Doamna Elena a Țării Românești ca patroană literară*, Buc., 1932. (Acad. Rom. seria III, Tom XIII, Memoriile secțiunii istorice, 2).

¹⁰ *Istoria Românilor*, vol. VI, Monarhii, Buc., 1938, cartea a II-a, Monarhia bizantină.

Radu Șerban, întemeiată: „prin lentă dezvoltare a împrejurărilor iar nu printr-un act constituțional“. Mișcarea de pribegie boierească de la 1630 este just așezată alături de o largă mișcare a satelor. Relațiile politice dintre cele două țări române sînt nuanțat urmărite.

Raporturile lui Matei cu imperialii pun în evidență oferta voievodului muntean; „o răscoală creștină a sa, pentru libertate, în afară însă a oricărui gînd de a se supune ca vasal Habsburgilor“. În context, marele istoric subliniază sterilitatea depășitei idei de cruciadă căreia Matei continua să-i rămînă credincios. Vasile Lupu a cărui monarhie bizantină este larg descrisă, urmărea prin acțiunile sale agresive la adresa voievodului de la Tîrgoviște, „revenirea la sistemul unirii prin aceeași dinastie a Domniilor românești, în tradiția inaugurată de Mihai Viteazul.

Vorbînd despre faptele de cultură mateine, Iorga a surprins căutarea permanentă a locurilor istorice, a unei glorii străvechi ce se cere împrăștiată, spre a spori în numele unei tradiții fericit reiterate, legitimitatea deținerii tronului. Căderea lui Vasile Lupu, pornirea împotriva regimului de ascultare și strălucire monarhică s-a transmis și muntenilor. Matei ar fi fost deci victima unei mișcări a ostașilor împotriva autorității și prestigiului „pînă atunci intacte ale marelui domn“.

Atent cu deosebire la evenimentele de ordin politic și militar, precum și la marile inițiative culturale, N. Iorga a reconstituit în cele aproape 250 de pagini consacrate primei jumătăți a secolului XVII românesc un fascinant tablou de epocă al cărei principali protagoniști rămîn „domnul-moșnean“ și monarhul bizantin, pe care succesorii marelui istoric l-au completat sau rectificat doar în câteva chestiuni de detaliu.

Domnia lui Matei Basarab este cuprinsă în *Istoria românilor* scrisă de profesorul Constantin C. Giurescu în partea întâia a celui de al III-lea volum, apărut în 1942, într-o întindere de pagini aproape egală cu a contemporanului său moldovean Vasile Lupu. Pentru autor, Matei este tipul reprezentativ al domnului de țară, viteaz, credincios și gospodar. Prietenii îl iubesc, dușmanii îl respectă. Eminescu însuși s-a oprit asupra lui, căutînd imaginea ideală a domnului de țară; nu se putea alege mai bună. Alianța cu Ardealul, contrapondere a raporturilor cu Poarta, a fost constantă în politica lui Matei Basarab. Relațiile cu Moldova, deteriorate după 1634, se datorează primejdiei repetate venite de la mîndrul și ambițiosul Vasile Lupu. Subcapitolul despre ctitorii evidențiază pe cel mai mare constructor de lăcașuri bisericești din evul mediu, apreciere pe care cercetări ulterioare au confirmat-o, adăugînd însă domnului un număr impresionant de mari boieri ce i-au fost asociați. C. C. Giurescu remarcă și prestigiul european al lui Matei „generalissim al Orientului“ în accepțiunea lui Vladislav al IV-lea, regele Poloniei.

Ultimii 30 de ani au lărgit considerabil perspectiva asupra personalității și timpului lui Matei Basarab prin publicarea în seriile *Documente privind istoria României* și *Documenta Romaniae Historica* a aproape tuturor izvoarelor scrise ale istoriei noastre medievale pînă în anul 1637, continuate de Arhivele Statului pînă în 1644 inclusiv. *Letopisețul Cantacuzinesc*, *Istoria Țării Românești* (1290—1690) și marea cronică a lui Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, au

cunoscut ediții critice¹¹. Un spor considerabil de informații din unghiul unui bine informat notar sighișorean de la jumătatea secolului al XVII-lea l-a adus *Cronica Transilvaniei* scrisă de Georg Kraus și publicată pentru prima oară în românește de G. Duzinchievici și E. Reus Mirza în 1965.

În răstimp noile acumulări documentare au îngăduit cercetarea reformei fiscale săvârșite în timpul domniei lui Matei Basarab, într-un studiu fundamental publicat de Damaschin Mioc încă în anul 1959¹². Aproape 10 ani mai târziu Lidia și Ludovic Demeny, împreună cu N. Stoicescu, încercau să răspundă întrebării dacă răscoala de la sfârșitul domniei lui Matei aparținuse doar corpurilor ostășești ale seimenilor sau fusese o răscoală populară¹³.

În volumul III al *Istoriei României*, apărut în 1964, capitolul consacrat aspectelor de politică internă și relații internaționale în timpul lui Matei Basarab a fost redactat de P. P. Panaitescu și Ștefan Pascu. Autorii apreciază că ridicarea lui Matei Basarab a fost rezultatul mișcării boierimii băștinașe împotriva pătrunderii grecilor din Imperiul Otoman în rîndurile boierimii țării. Firesc, domnia abia începută a apărut pe privilegiții autohtoni. O atenție deosebită se acordă mijloacelor cu ajutorul cărora în Moldova și Țara Românească a fost refăcut tezaurul domnesc. Prezentarea raporturilor între cele 3 state feudale românești conduce la concluzia „că se va avea în vedere lupta de eliberare de sub jugul otoman, atunci cînd s-ar fi ivit împrejurări prielnice”. Războaiele dintre Matei și Vasile Lupu au cauze mult mai adînci decît simpla ambiție de putere; între acestea se află ura negustorilor și boierilor greci din Constantinopol împotriva regimului „boierimii muntene” și alianța transilvano-munteană. Intervenția moldo-cazacă din 1653 este considerată ca o încercare de a sparge cu acordul tacit al turcilor, alianța lui Matei Basarab cu Transilvania. În fine, răscoala seimenilor în tumultul căreia se va prăbuși edificiul acestei domnii este interpretată ca o largă mișcare socială antifeudală.

Într-o altă sinteză, apărută în 1970, sub egida Editurii Academiei, se consideră că viața politică de la jumătatea secolului al XVII-lea este dominată de alianțele politice dintre cele trei state românești, care au reușit a consolida autonomia internă a acestora, făcîndu-le să se manifeste aproape independent în contextul relațiilor internaționale din acel timp.

În 1988, N. Stoicescu i-a consacrat o monografie care se dorește a fi o contribuție la o mai bună cunoaștere a politicii interne și externe a Țării Românești la jumătatea secolului al XVII-lea¹⁴. Este o primă încercare de a cuprinde întreaga problematică de mare complexitate a uneia din cele mai lungi și semnificative domnii din istoria medievală românească. În paginile ei se urmărește conjunctura înscăunării lui Matei aga din Brîncoveni, politica externă și internă, cultura și arta, precum și sfârșitul domniei. Un scurt capitol final îl surprinde pe Matei în amintirea posterității. Pe lîngă aspectele pozitive, mai cu seamă în planul relațiilor externe sau culturale, lucrarea subliniază extinderea și înăsprirea exploatarei feudale. În prezentarea organizării statului, se remarcă mai buna

¹¹ *Istoria Țării Românești (1290—1690)* ed. de C. Grecescu și D. Simionescu, Buc., 1960; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. de C. Grecescu, Buc., 1963.

¹² D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii” XII, (1959), 2, p. 53—85.

¹³ Lidia Demeny, L. Demeny, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655, Țara Românească*, Buc., 1968.

¹⁴ N. Stoicescu, *Matei Basarab*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1988.

alcătuire a sfatului domnesc, precum și intenția lui Matei Basarab de a realiza unitatea clasei dominante. Armata, fiscalitatea, justiția, sînt cuprinzător reflectate și în legătură cu marile estorcări ale acestei epoci. N. Stoicescu și disculpă oarecum subiectul, încredințîndu-ne că cea mai mare parte a veniturilor sale lua drumul Imperiului Otoman fără ca el să se poată opune.

Acest inventar sumar de sinteze și monografii consacrate lui Matei subliniază că exegeza domniei sale rămîne încă deschisă.

Este spiritul în care am întreprins o nouă cercetare care, chiar dacă nu ne-a oferit o altă imagine a marelui domn ne-a îngăduit însă să adîncim cîteva din trăsăturile sale definitorii sau să găsim resorturile unor acțiuni politice încă insuficient explicate.

Astfel, lunga sa stăpînire a consolidat statutul politico-juridic al Țărilor Române și a determinat puterea suzerană să renunțe chiar, pentru o lungă perioadă la modificarea sa. Dacă de regulă, pentru aceasta, anterior se luau în calcul aproape exclusiv complicațiile asiatice ale Imperiului Otoman sau neputința acestuia de a crea structurile statale adecvate noilor împrejurări, este de adăugat dinamica relațiilor politice inter-românești, cu deosebire a celor munteano-transilvane, care, peste toate vicisitudinile, au reprezentat o forță redutabilă de care Poarta a trebuit să țină seamă.

Chipul oșteanului dirz în apărarea țării și libertății sale trebuie să fie completat cu acela al gînditorului politic și diplomatului abil care a știut să consolideze moștenirea marilor săi antecesorii fără a recurge la un conflict deschis cu Imperiul Otoman. Alianța sa politică cu Transilvania, exprimată prin tratatele cu Gh. Racoczi I în 1635, 1638 și 1640 și cu Gh. Racoczi II (1640, 1651)¹⁵, scurtele răgazuri de pace cu Moldova lui Vasile Lupu, cel mai important între anii 1645—1647 sau „politica de cruciadă” slujesc aceeași cauză, cu mijloace însă incomparabil mai puțin costisitoare. Acțiunea de cooperare inter-românească s-a desfășurat rodnic și pe tărîm economic, unde un schimb foarte activ de bunuri interesa în egală măsură pe domn, marea boierime și orașele transilvănene.

Nu credem că s-a subliniat îndeajuns că exemplul tulburător al lui Mihai Viteazul a fascinat pe mulți din cei ce l-au urmat.

Strîngerea legăturilor dintre cele trei țări, urmată tenace mai cu seamă de Matei Basarab și de Racotzești, și-a găsit expresia cea mai fericită în scurțul răstimp în care, în primăvara frămîntată a anului 1653, Gheorghe Ștefan a ocupat tronul de la Iași. Nu este însă mai puțin adevărat că principii Transilvaniei și mai cu seamă Vasile Lupu rîvniră mai mult, împlinirea măcar în parte a unității statale printr-o domnie exercitată colectiv asupra a două din cele trei țări românești. Va fi avut și Matei Basarab un program similar? Prudența și coerența remarcabilă a tuturor acțiunilor sale politice ne împiedică să credem așa ceva. Dispariția tragică a lui Mihai Viteazul dovedise imposibilitatea unei realizări durabile în sensul uniunii personale, la care poate nici marele domn n-ar fi ajuns, dacă împrejurările nu l-ar fi silit. Lecția acestuia nu l-a îndemnat nici pe Matei la o imitație facilă; gînditorul politic va trage din exemplul marelui său predecesor toate concluziile, visul său lucid este acela de a pregăti îndelung condițiile care, la o nouă încercare, să evite o nouă jertfă.

¹⁵ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile Internaționale ale României în documente*, Buc., 1971, p. 178—181; vezi și I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatulele internaționale ale României* vol. I (1354—1920) Buc., 1975, p. 102—108.

Abundența resurselor, o armată puternică, instituții stabile, vecini siguri și dornici de o conlucrare temeinică, toate acestea arată că, în concepția lui Matei, unitatea și independența erau strâns legate de o puternică consolidare internă. Ieșit de sub imperativul clipei, domnul Țării Românești completa programul politic al lui Mihai dându-i consistență și trăinicie.

Imprejurările care au impus pe Matei ca domn al Țării Românești sînt indeobște cunoscute. Considerăm însă necesar să subliniem încă odată că răzvrătirea boierească și răscoala populară din toamna anului 1630 aveau cauze mult mai adînci decît ampla nemulțumire îndreptată împotriva boierimii de origine greacă ce concura pe autohtoni în exercitarea mării proprietăți funciare și în conducerea statului. Cercetări recente au dovedit că reacția clasei dominante a fost de fapt un răspuns la încercările puterii suzerane de a modifica cu mijloace politice, nemilitare, statutul Țărilor Române după epoca eroică a lui Mihai Viteazul¹⁶. Anihilarea domniei lui Leon Tomșa, în totul înfeudat privilegiilor străini, se făcu prin apelul la mase îndemnate să nu-și mai îndeplinească obligațiile față de stat, implicit față de puterea suzerană¹⁷.

Chiar dacă la capătul evenimentelor din anii 1630—1632 Matei promitea o sensibilă majorare a tributului care sporit de 3 ori ajungea la 170.000 taleri¹⁸, nu se poate nesocoti că Poarta accepta în scaun un răzvrătit, ales de marea boierime a țării din rîndurile sale.

Între cei care au sprijinit candidatura domnească a lui Matei Basarab se aflau numeroși din vechii săi familiari; unii erau exponenți ai boierimii oltene alături de care răscolatul de mai tîrziu semnase ca martor numeroase acte de proprietate sau încheiase tranzacții profitabile (Mihai, spătarul Coțofeanul, Dumitru, căpitanul din Filași, Barbu, paharnicul Brădescu, Barbu, postelnicul din Poiana). În afara lui Aslan vornicul, care avea poate propriile sale gînduri de domnie¹⁹, ceilalți provin din vechi familii de mari boieri, în timp sărăcite sau sînt oameni noi, cărora domnia lui Matei le va deschide mari posibilități de înăvușire (Gheorghe, spătarul din Măgureni, Ivașco Băleanu, Preda Brîncoveanu etc.).

Considerăm exagerat să se creadă că noul domn a dezlănțuit prigoana împotriva tuturor vechilor demnitari de origine greacă. Esențial ni se pare că Matei Basarab a încercat și a reușit o relativ lungă perioadă să refacă unitatea

¹⁶ Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți. Observații asupra politicii externe românești* în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, 1976, p. 119.

¹⁷ Solidaritatea la plata dărilor cu județele ce le fuseseră încredințate, boierii olteni răspund politicii fiscale a domniei, trecînd munții în Transilvania, nu înainte de a lansa în drum satelor rămase, chemarea de a-i urma, „Fugiți toți după noi, nu mai dați nimic”, (*Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, XXIII, (1630—1631), Buc., 1969, p. 284—285).

¹⁸ *Documente turcești privind Istoria României*, vol. I (1455—1774), Buc., 1976, p. 163—164; comentarii la A. Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” Cluj, XV, 1972, p. 67—68.

¹⁹ Aslan vornicul lasă în urmă o carieră de mare dregător în ambele țări române și deși grec era fiul Alexandrei, sora lui Petru Șchiopul, deci nepot de domn (vezi și N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 107—108).

clasei dominante în totalitatea ei. Mulți din vechii săi opozanți au prestat jurăminte de credință și au fost aproape imediat recompensați cu dregătorii. Ruiele sale Diicu din Buicești, Drăgușin Deleanu și ale soției Radu Năsturel, Udriște Năsturel, Radu Stoica din Popești, Socol din Cornăteni etc., precum și descendenții unor vechi familii boierești completează seria sftenicilor săi, nu mai mult de 38 personalități, mulți încă în slujbă la data morții.

Autoritarismul domnesc se însoțește fericit cu o remarcabilă stabilitate, tulburată abia spre sfârșitul domniei, cind abuzurile cercurilor politice conducătoare, uzura puterii îndelung reținute, creșterea considerabilă a exploatării cu osebite a fiscalității, fac vizibil procesul lent de erodare a temelii unei stăpîniri, care părea atît de puternică. Atmosfera tulbure de la Curte în ultimii săi ani, răzvrătirile oștirii ale cărei acte repetate de însubordonare agresivă pun în cauză întreg edificiul puterii, arată clar că dacă n-ar fi murit în primăvara anului 1654 doborît de supărare și bătrînețe, Matei ar fi fost izgonit, poate chiar de acele forțe care-l impuseseră și sprijiniseră vreme de atîția ani.

Consolidarea internă, ca parte integrantă a programului politic, s-a răsfrînt și asupra bisericii. Un număr important de lăcașuri de cult sînt refăcute sau zidite acum pentru prima oară (Arnota-Vilcea, Căldărușani-Ilfov, Brîncoveni-Olt, Bradu-Buzău, Gherghița-Prahova etc.),²⁰. Averi încredințate clerului, mult risipite de vicisitudinile timpurilor sînt rediate acum vechilor lor posesori. Marea boierime și în primul rînd domnul nu ezită să le sporească. Mănăstirile închinat la Athos sînt reînțoarse bisericii autohtone. Reglementări speciale sînt menite să redea slujitorilor cultului aura de prestigiu și autoritatea morală, parțial pierdute în anii anteriori. Marile lavre redvin treptat centre de iradiere culturală: tiparnițe sau școli²¹. Fără a realiza performanța vecinului său de peste Milcov, care a întreținut întreaga patriarhie constantinopolitană, Matei a găsit resurse pentru a sprijini biserica ortodoxă a Răsăritului, desigur cu simțul măsurii care-i era atît de caracteristic. În compensație, clerul a susținut întru totul politica domniei, de la prezența mitropolitului și episcopilor în sfat și pînă la marile inițiative culturale. Îndepărtarea mitropolitului Ștefan este semnul unei tensiuni probabil îndelung acumulate, de care și Matei Basarab se făcea vinovat.

Aparatul de stat, instrument principal prin intermediul căruia s-a exercitat puterea de clasă a mării boierimi, a susținut monarhia centralizată și autoritară fără a lăsa loc regimului nobiliar în accepțiunea acordată termenului de istoriografia noastră în deceniul 7 (al secolului XX).

²⁰ C. C. Giurescu, *Matei Basarab, cel mai mare ctitor bisericesc în istoria neamului nostru*, în *Prinos închinat I. P. S. Nicodim*, Buc., 1946; vezi și V. Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Buc., 1986.

²¹ La Cîmpulung, Govora, Tîrgoviște și mănăstirea Dealu s-au tipărit în timpul domniei lui Matei Basarab 23 de cărți, dintre care 12 slavone, 9 românești iar 2 slavo-române. Prima este *Molitvenicul slavonesc de la Cîmpulung* (1635); seria textelor românești se inițiază cu Pravila de la Govora (1640), vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 338, Buc., 1964. În afara școlilor „elementare” care au funcționat pe lîngă lăcașuri de cult, în Ţara Românească au fost întemelte și două instituții de învățămînt superior, o școală slavo-romana și una „graeca e latina” al cărui conducător prezumat a fost Pantelimon Ligaridis, (vezi V. Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Romanoslavica” V, 1962, p. 123—194 și *Originile învățămîntului superior în Ţara Românească* în „Studii”, XV (1961), 5, p. 1139—1167).

O domnie de întinderea celei a lui Matei Basarab îngăduie să se demonstreze relativ complicatul mecanism al exercitării puterii spre a-i vedea modul de funcționare. Astfel, în principal sfatul domnesc a fost reinnoit de șapte ori, durata sa medie fiind de 3 ani²²; primele două sînt alcătuite exclusiv din credincioșii luptelor pentru obținerea tronului, cu cel de al treilea, în care se așează alături susținătorii lui Matei ca și vechii săi oponenți, acțiunea de reconciliere menită să strîngă în jurul tronului întreaga clasă dominantă a fost încheiată. Criteriul promovării în conducerea statului pare a fi încrederea domnului, deși capacitatea personală, greu de probat, nu trebuie exclusă.

Marea adunare a țării a făcut în ultimii ani, obiectul mai multor investiții²³. Rolul său credem a fi fost strict consultativ; confirmarea politicii de clasă a domniei sau menținerea unui anumit echilibru de forțe între stările care alcătuiesc „țara” politică. În ansamblu adunarea consacră autoritarismul deținătorului tronului, mica boierime și oastea anihilînd tendințele de tutelă ale marii boierimi. Cercetarea modului în care marii dregători și-au îndeplinit misiunile încredințate confirmă că, indiferent de antecedente sau de modul concret în care au fost înălțați în funcție, apartenența la clasa conducătoare și la sfat îi face solidari cu interesele domnului în apărarea statului feudal.

Referitor la marea proprietate funciară considerăm că prăbușirea vechii dinastii corespunde destrămării treptate a domeniului domnesc și intervenției puterii suzerane în succesiunea la tron. În paralel se ridică treptat o nouă boierime a cărei poziție socială și situație economică se consolidează în condițiile dominației străine. Referitor la posesiunile lui Matei Basarab este stabilit că acesta, moștenindu-și părinții, se așeza în linia de succesiune a două mari proprietăți funciare stăpînite de Craiovești la începutul secolului XVI — precum și de boierii din Izvorani. Ascendenți iluștri, averi puține însă, tatăl său Danciu lăsa la moarte un domeniu modest din care urmașii săi fură siliți să vîndă, spre a acoperi datorii presante, dar și amintirea unor inițiative îndrăznețe, care ar fi putut reda familiei sale o parte măcar din bogăția antecesorilor.

Cercetările efectuate au condus la concluzia că între 12 februarie 1598 și data urcării sale pe tron, Matei Basarab a stăpînit împreună cu familia sa 25 unități funciare sigure și 4 probabile. Dintre acestea, 11 provin de la Craiovești, 9 de la Datcu din Izvorani și soția sa Calea, 3 din ambele surse, alte 6, cumpărături au o proveniență necunoscută; în 21 de sate Matei împărțea drepturile de proprietate cu rude apropiate, numai 8 îi aparțineau în întregime. Între posesiuni, 18 au fost într-un fel sau altul înstrăinate, numai 11, între care 4 probabile, constituiau domeniul său înainte de urcarea pe tron. Zonarea geografică plasează moșile în Mehedinți, Dolj, Romanați și Olt, precum și în Argeș, Dimbovița și Vilcea. Este cert că Matei Basarab a stăpînit un domeniu modest ca

²² Vezi și *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie” IV, Buc., 1960, p. 565—583.

²³ V. Al. Georgescu, *L'assemblée d'états ou la grande assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII—XVIII siècle)* în „Revue roumaine d'histoire” Tome V, nr. 5, 1966; P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în Țările Române*, în „Studii” X (1957), 3, p. 163.

intindere, împărțit cu o mulțime de rude. Spre deosebire deci de Mihai Viteazul sau Radu Șerban, nu poziția sa socială, ci descendența sa, e drept îndepărtată din Craiovești și Neagoe Basarab, precum și excepționalele sale calități de militar și om politic au făcut din el purtătorul de stindard al boierimii autohtone și mai apoi domnul autoritar al Țării Românești mai bine de 20 de ani.

Este de remarcat că în cursul secolului al XVII-lea stăpînirea asupra pămîntului este foarte diversificată, proprietățile mari sînt relativ puține, față de cele mici și mijlocii. Epoca lui Matei Basarab este străbătută de o veritabilă febră a tranzacțiilor, toți oamenii liberi participă la această competiție a înăvuirii stimulați de lunga stabilitate politică și implicit economică impusă de marele domn. Inventarierea moșilor marilor dregători, impune concluzia că mulți posedă averi funciare neînsemnate, datorate în bună măsură bunăvoinței lui Matei Basarab²⁴. Dinamica proprietății funciare rămîne însă extrem de activă. Mari domenii ale trecutului se risipesc, spre a se concentra, repede refăcute, în posesia unor noi stăpîni, considerabil mai întreprinzători. Abuzurile domnului ca și ale unor mari boieri nu trebuie totuși exagerate. Privilegiații nu ezită să se conteste reciproc, uneori prejudiciate fiind și mănăstirile²⁵.

Între micii cumpărători cei mai insistenți, sînt în majoritate dregători teritoriali²⁶, curteni, negustori și chiar străini de altă credință, cu condiția trecerii la creștinism. Domeniul feudal mănăstiresc se supune aceluiași determinări ca și marile proprietăți laice. Deși expus în epoca imediat anterioară unor vicisitudini, s-a aflat sub Matei Basarab într-o constantă creștere, daniilor domnești adăugîndu-li-se cele boierești sau modestele dar numeroasele închinări ale celorlalte clase și categorii sociale. În unele situații moșilor primite li se adaugă altele cumpărate; egumenii de la Govora, Căldărușani sau Snagov fiind printre cei mai activi. Pentru apărarea averilor stăpînite din vechime sau dobîndite recent se desfășoară aprige procese atît cu marii boieri cît și cu alte mănăstiri.

Domeniul mănăstiresc a fost ca și cel laic teatrul unor violente înfrun-tări de clasă, în sensul aplanării cărora domnia intervine frecvent. Deși rămîne de evaluat cuantumul total al proprietății eclesiastice, este însă cert că înăun-trul ei s-a produs o concentrare funciară extraordinară, ale cărei dimensiuni au fost constant sporite printr-o adevărată politică de stat, garanție a stabilității societății feudale; monolitică și indivizibilă, averea bisericii e menită să-i asigure cît mai multă vreme perpetuarea.

Cum organizarea financiară pare să fi fost o probă de capacitate, este firesc ca marii stringători de resurse să aibă parte de o domnie îndelungată, regulă de la care Matei Basarab nu face excepție²⁷. Va fi deci creatorul unui

²⁴ Este între alții cazul marelui ban Dragomir din Runcu, căsătorit cu ju-pineasa Ilinca din casa domnului, care singur mărturisește că înainte de a intra în slujba lui Matei Basarab n-a avut „nici rumâni, nici țigani, nici moșie”. (Doc. din 6 III 1652, Acad. R.S.R., CXCVII/186).

²⁵ Din multele situații de acest fel citeva: conflictul dintre Rudeni și bo-ierii din Spineni pentru satul Foteștii după Mostiște (vezi doc. din 20.II.1636, Arh. St. Buc., ms. 228 f 536—536 v); dintre Dudești și Sava logofătul pentru Timbureștii de Băltă (doc. din 15 VII, 23 VII 1645, Acad. R.S.R. XLIII/119, 122); sau acela al mănăstirii Bistrița cu boierii din Văleni pentru moșii, ocine și bălți la Potelu (doc. din 23 XI 1642, Arh. St. Buc., ms 194 f 48—48 v); sau al lui Vlad logofătul Rudeanu care și-a însușit jumătate din satul Nănașești (Argeș) al Govorei (doc. din 28 VI 1634, Arh. St. Buc., ms. 134, f 139—140) etc.

²⁶ Precum un Nastasie roșul de la Băncești care face cumpărături în va-loare de 20.620 aspri (doc. din 21 X 1644, Arh. St. Buc., ms. 172, f 502—503).

²⁷ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea a 2-a, Buc., 1946, p. 633.

sistem de impunere suplu, atotcuprinzător și foarte eficace, mijloc principal de a satisface cerințele Porții, dar și de a îmbogăți clasa dominantă autohtonă. După recensământul fiscal de la începutul domniei birul se plătea lunar, celelalte dări fiind acoperite prin dublarea ratei lunare. Birul anual al unui sat se cifra în medie la 200 ughi, cota convențională era de 40 de bani de cap de familie sau de gospodărie²⁸. Se alăturau acestuia dările pe cereale, miere sau ceară, vinăriciul domnesc și boieresc, precum și o sumă de obligații care au în vedere animalele mari și mici din curtea țaranului; boul, calul, oaia și porcul. Venituri importante reveneau domniei din vămi, mori concesionate marilor mânăstiri.

În rindul contribuabililor majoritatea o reprezentau țararii liberi, șerbii-rumâni între care apar — expresie a unei situații foarte complexe — preoții²⁹ sau chiar slujitorii domnești³⁰, care potrivit obiceiului trebuiau să fie liberi. Vinzările de rumâni se fac sub presiunea unor necesități bănești și sînt însoțite în unele cazuri și de înstrăinarea moșiei, pînă atunci posedate. Ieșirea din rumânie se plătește sau se acordă în urma unei dări tradiționale, cu aprobarea domnului. O „lege“ și un „drept“ al rumânilor sînt invocate în mai multe cazuri de litigiu între stăpînii feudali și aceștia din urmă.

Pentru strîngerea dărilor, esențială pentru buna funcționare a statului, se mobiliza un aparat executor în rindurile căruia intra întreaga clasă dominantă în frunte cu domnul, alături de o armată de dregători teritoriali. În principiu mecanismul fiscal se întemeiază pe vechea tradiție a solidarității impozabililor înăuntrul comunităților sătești, perpetuarea dreptului obștilor în plină societate feudală.

Constrîngerea a determinat numeroase acte de nesupunere. Frecventă este mai cu seamă fuga, urmată de o lungă pendulare între cele trei Țări Românești, în speranța de a descoperi undeva o conjunctură favorizantă. Domnia ripostează de regulă prin acordarea de imputerniciri, pentru urmărirea și readucerea celor plecați. Mânăstirile mai cu seamă solicită aproape permanent bunăvoința lui Matei Basarab, fie pentru a aduna sate risipite, fie pentru a construi slobozii. În cursul anului 1638 se hotărî totuși ca moșiile abandonate să revină domniei, spre a le acorda unor potențiali plătitori de bir, iar în 1653, sub presiunea valului de nemulțumiri, domnul iartă năpaștile³¹. În acest mod se facilita reîntoarcerea fugarilor și se asigura lucrarea pămîntului, principala bogăție a țării.

Exponent al mării boierimi autohtone, a cărei politică de clasă a urmat-o cu fidelitate, Matei Basarab binemerită de la posteritate pentru întreaga sa operă politică, în care, dincolo de acțiuni legate de interese precis determinate, întîlnim idei și inițiative care vin din negura timpurilor, spre a ajunge pînă la noi. Căci i-a fost dat și lui să fie unul din „păzitorii solului nostru veșnic“, iar în panteonul de suflet al neamului, unul din părinții patriei noastre eterne.

²⁸ D. Mioc, *op. cit.*, p. 70—75.

²⁹ Popa Jipa ot Călimănești, rumân își răscumpără fiul asemenea rumân, „Cu ce va da Dumnezeu, au cu bani au cu vită“ (vezi Doc. din 5 II 1639, Arh. St. Buc., ms. 209 f 40 v—41).

³⁰ Călugărilor de la Topolnița li se acordă „niște rumâni ce sînt dărbanți la Timna“ (Acad. RSR, CXXX/96.), în alte acte situația de slujitor este incompatibilă cu aceia de rumân, (vezi doc. din 19, 20 VI 1633, D.R.H. seria B, Țara Românească XXIV, p. 134—136).

³¹ Doc din 2 II 1654, Arh. St. Buc., Ep. Argeș II/39.